

Realization of economic legal personality of joint stock companies in the sphere of intercompany relationships

Реалізація господарської правосуб'єктності акціонерних товариств у сфері внутрішньогосподарських відносин

Oleksandr Harahonych

Ключові слова:

господарська правосуб'єктність, акціонерне товариство, внутрішньогосподарські відносини, структурний підрозділ, філії, представництва, відділення.

Key words:

economic legal personality, joint stock company, intercompany relations, structural units, branches, representative offices, department.

Актуальність теми. У сучасних умовах динамічного соціально-економічного розвитку категорія господарської правосуб'єктності акціонерного товариства (далі – АТ) набуває дедалі складнішого і багатоаспектного характеру, на який необхідно зважати під час вирішення конкретних теоретичних і практичних проблем.

АТ є доволі складною організацією зі своєю внутрішньою структурою, в якій для реалізації господарської правосуб'єктності формуються відповідні структурні частини – підрозділи. Тільки за умови злагодженого функціонування всіх частин АТ здатне ефективно досягати господарських цілей, поставлених перед ним засновниками.

Питання правового статусу структурних підрозділів АТ, їх взаємодії між собою, а також із товариством, є малодослідженими у вітчизняній науці господарського права. Невизначеність і умовність правового статусу структурних підрозділів у господарському законодавстві, а також недостатня увага представників господарсько-правової науки до питань участі АТ у внутрішньогосподарських відносинах створюють проблеми у правозастосуванні. Вирішення таких проблеми вимагає наукового дослідження питань реалізації господарської правосуб'єктності АТ у сфері внутрішньогосподарських відносин.

Стан дослідження. З даної проблематики проведено порівняно небагато досліджень. Здебільшого, науковці приділяли увагу питанням правового регулювання створення та діяльності відокремлених підрозділів підприємств (філій, представництв). Так, окремі питання правового регулювання господарських відносин за участю відокремлених підрозділів підприємств досліджувались такими вченими, як: О.М. Вінник¹, М.П. Руденко², І.В. Труш³, І.А. Щербак⁴ та ін.

Натомість поза увагою залишались питання правового статусу інших видів структурних підрозділів господарських організацій, реалізації господарськими організаціями (зокрема й АТ) правосуб'єктності у сфері внутрішньогосподарських відносин та ін.

Метою статті є дослідження проблеми реалізації господарської правосуб'єктності акціонерних товариств у сфері внутрішньогосподарських відносин.

¹ Вінник О.М. Інвестиційне право : [навчальний посібник]. – 2-ге вид., перероб. та доп. / О.М. Вінник. – К.: «Правовода єдність», 2009. – С. 153.

² Руденко М.П. Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин / М.П. Руденко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 18. – Т. 2. – С. 59.

³ Труш І.В. Комунальне підприємство як учасник внутрішньогосподарських відносин / І.В. Труш // Економіка та право. – 2013. – № 1. – С. 38–42.

⁴ Щербак І.А. Правове регулювання господарських відносин за участю відокремлених підрозділів підприємств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І.А. Щербак ; Донецький національний університет. – Донецьк, 2008. – С. 1.

Виклад основного матеріалу. Господарська правосуб'єктність АТ – це здатність АТ бути учасником господарських правовідносин, а саме: брати участь у правовідносинах, що виникають у сфері господарювання, шляхом реалізації господарської компетенції та набутих суб'єктивних господарських прав і юридичних обов'язків.⁵

Сферу господарських відносин, учасником якої може бути АТ, наділене господарською правосуб'єктністю, відповідно до ч. 4 ст. 3 Господарського кодексу (далі – ГК) України, становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.⁶

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ч. 7 ст. 3 ГК України). Характерною ознакою такого виду відносин є їх виникнення у внутрішній виробничій сфері господарської організації, учасниками якої є структурні підрозділи такої організації, котрі не мають статусу суб'єкта господарського права.

Правові засади реалізації господарської правосуб'єктності АТ у сфері внутрішньогосподарських відносин визначені у ГК України та Законі України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон про АТ)⁷. Водночас варто мати на увазі, що господарське законодавство рідко «втручається» в згадану сферу, залишаючи її для регулювання самими суб'єктами господарювання за допомогою локальних актів.⁸ Цілісна система правового регулювання внутрішньогосподарських відносин, в якій загальні принципи і норми ГК України доповнюються та деталізуються локальними нормами і механізмами, забезпечується реалізацією загальних принципів і норм на рівні господарюючого суб'єкта.⁹

Згідно з ч. 7 ст. 3 ГК України, внутрішньогосподарські відносини за участю АТ можуть складатися між структурними підрозділами товариства, а також між АТ і його структурними підрозділами. Отже, питання реалізації господарської правосуб'єктності АТ у сфері внутрішньогосподарських відносин варто досліджувати через аналіз правового становища товариства в його взаємовідносинах із структурними підрозділами, а також через з'ясування сутності взаємовідносин між самими структурними підрозділами АТ.

Тому необхідно, насамперед, з'ясувати сутність поняття структурного підрозділу АТ і його співвідношення із суміжними поняттями.

У чинному законодавстві відсутнє визначення поняття структурного підрозділу господарської організації. Свого часу визначення структурного підрозділу містилось у Положенні про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, затвердженому наказом Міністерства економіки України, Міністерства статистики України, Антимонопольного комітету України від 20 квітня 1994 р. № 43/79/5. Зокрема, у п. 2.1 зазначеного Положення *структурні підрозділи* визначалися як цехи, відділи, ферми, інші господарські підрозділи, що здійснюють діяльність на основі положення, затвердженого директором підприємства (об'єднання), і очолюються керівником, який призначається (затверджується) на посаду директором підприємства (об'єднання).¹⁰ Проте 25 серпня 2015 р. згаданий нормативно-правовий акт втратив чинність.

У господарсько-правовій доктрині структурний підрозділ підприємства визначається як його ланка, яка має чітко визначені функції у виробничому процесі, відмінні від функцій інших ланок, і через це входить у ціле як організаційно відокремлена від інших підрозділів частина підприємства.¹¹ Більшість представників господарсько-правової науки визнають за структурними підрозділами статус учасника

⁵ Гарагонич О.В. Поняття та елементи господарської правосуб'єктності акціонерних товариств / О.В. Гарагонич // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 3. – С. 52.

⁶ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144

⁷ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.

⁸ Годунов В.Н. Хозяйственные отношения и их правовое регулирование / В.Н. Годунов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/godunov/6.pdf>.

⁹ Хозяйственный кодекс Украины : научно-практический комментарий / под общ. ред. А.Г. Бобковой. – Харьков : Издательство ФЛП Н.Н. Вапнярчук, 2008. – С. 19.

¹⁰ Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, затверджене наказом Міністерства економіки України, Міністерства статистики України, Антимонопольного комітету України від 20 квітня 1994 р. № 43/79/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0153-94>

¹¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 109.

господарських відносин, зокрема внутрішньогосподарських.¹² Водночас ГК України не визнає структурні підрозділи суб'єктами господарювання.

З приводу правосуб'єктності структурних підрозділів у правовій науці відсутня єдність.

Представниками цивілістики, зазвичай, заперечується наявність правосуб'єктності у структурних підрозділів.¹³ Тільки окремі цивілісти припускають можливість існування у структурних підрозділів правосуб'єктності¹⁴. Як зазначається в юридичній літературі, представників доктрини цивільного права, насамперед, цікавлять відносини зовнішні щодо суб'єкта господарювання, тоді як відносини всередині організації залишаються поза їхньою увагою.¹⁵

Представниками науки трудового права висловлюються протилежні думки із приводу можливості визнання правосуб'єктності структурного підрозділу. Зокрема, багатьма науковцями звертається увага на можливість наділення трудовою правосуб'єктністю структурних підрозділів юридичних осіб.¹⁶

На думку окремих представників науки адміністративного права, структурні підрозділи мають обмежену правосуб'єктність – вступають у правовідносини не із зовнішніми суб'єктами, а з керівництвом організації, з іншими структурними підрозділами, також з однорідними частинами вищих і нижчих органів, з підлеглими їм підрозділами, з громадянами.¹⁷

У господарському праві питання щодо правосуб'єктності структурних підрозділів досі залишається відкритим. Так, представниками науки господарського права обстоюються погляди, згідно з якими, у сфері господарських відносин структурні підрозділи наділяються внутрішньогосподарською правосуб'єктністю,¹⁸ є учасниками господарських відносин¹⁹ і навіть мають статус суб'єкта господарського права.²⁰

¹² Господарське право : [підручник] / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук. – Х. : Право, 2012. – С. 117; Вінник О.М. Інвестиційне право : [навчальний посібник] / О.М. Вінник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : «Правова єдність», 2009. – С. 153; Труш І.В. Комунальне підприємство як учасник внутрішньогосподарських відносин / І.В. Труш // Економіка та право. – 2013. – № 1. – С. 38; Сергійко О.В. Класифікація учасників господарських відносин / О.В. Сергійко // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 174.

¹³ Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І.В. Спасиво-Фатєєвої. – Т. 3 : Юридична особа. Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: Страйд, 2009. – С. 139–141; Братусь С.Н. Суб'єкти гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – С. 281; Петренко В.С. Юридична особа як суб'єкт цивільних правовідносин / В.С. Петренко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 463; Філик Н.В. Правова природа цивільної правосуб'єктності юридичних осіб / Н.В. Філик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/10927>.

¹⁴ Перевалова І.В. Правовое положение филиалов и представительств по законодательству Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / И.В. Перевалова ; Уральский государственный юридический университет. – М., 2005. – 19 с.

¹⁵ Руденко М.П. Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин / М.П. Руденко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2015. – № 18. – Т. 2. – С. 58.

¹⁶ Середа О.Г. Роботодавець як суб'єкт трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.Г. Середа ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – С. 14; Середа О.Г. Роботодавча правосуб'єктність структурного підрозділу підприємства / О.Г. Середа // Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки : матеріали науково-практичної конференції / за ред. проф. В.С. Венедиктова. – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2003. – С. 81–83; Юшко А.М. Трудові відносини працівників в умовах структурних змін на підприємствах, в установах, організаціях / А.М. Юшко // Актуальні проблеми права : теорія і практика. – 2010. – № 18. – С. 575–576 та ін.

¹⁷ Бахрах Д.Н. Суб'єкты советского административного права / Д.Н. Бахрах // Суб'єкты советского административного права: [межвуз. сб. науч. тр.] / отв. ред. Д.Н. Бахрах. – Вып. 2. – Свердловск : Издательство Свердловского юридического института, 1985. – С. 13; Жамбиева Е.М. Структурные подразделения государственных предприятий и учреждений как субъекты административного права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право» / Е.М. Жамбиева ; Уральский государственный юридический университет. – Свердловск, 1984. – С. 90–101.

¹⁸ Руденко М.П. Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин / М.П. Руденко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 18. – Т. 2. – С. 58–59.

¹⁹ Сергійко О.В. Класифікація учасників господарських відносин / О.В. Сергійко // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 174.

²⁰ Щербак І.А. Правове регулювання господарських відносин за участю відокремлених підрозділів підприємств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І.А. Щербак ; Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України. – Донецьк., 2008. – С. 1; Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. Общие положения : [курс лекций] / В.С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – Т. 1. – С. 132–133.

М.П. Руденко, іменуючи правосуб'єктність структурних підрозділів внутрішньогосподарською, наголошує, що вона має похідний, усічений і статутний характер.

Похідний характер правосуб'єктності означає її залежність від правосуб'єктності суб'єкта господарювання. Конкретний обсяг правосуб'єктності структурного підрозділу, який виражається у наданих йому правах і покладених на нього обов'язках, залежить (походить) від господарської організації, що його утворила.

Усіченість як ознака господарської правосуб'єктності структурних підрозділів проявляється в тому, що той чи інший структурний підрозділ не може бути наділений правами й обов'язками, якими не наділений суб'єкт господарювання. Визначаючи свою внутрішню структуру, суб'єкт господарювання ніби передає, покладає виконання частини своїх функцій на окремі підрозділи, окреслює вид діяльності, яку здійснює підрозділ. Водночас суб'єкт господарювання не може передати структурному підрозділу всі свої функції.

Правосуб'єктність структурних підрозділів визначається у внутрішніх документах підприємства, а тому має статутний характер.²¹

Елементом господарської правосуб'єктності є господарська компетенція, зміст якої становлять господарські права й обов'язки, встановлені законодавством і установчими документами для суб'єктів господарського права певного виду. З огляду на зазначене, логічно припустити, що в разі наявності у структурного підрозділу внутрішньогосподарської правосуб'єктності, він повинен бути наділений певними господарськими правами й обов'язками (господарською компетенцією). *Господарська компетенція структурного підрозділу* являє собою закріплені АТ у положенні про такий підрозділ конкретні господарські права й обов'язки, необхідні для здійснення структурним підрозділом своїх функцій і вирішення поставлених перед ним товариством завдань. Водночас АТ може наділяти структурний підрозділ тільки господарськими правами й обов'язками, які не виходять за межі господарської компетенції самого товариства.

Характер внутрішньогосподарських відносин, що виникають між АТ і його структурними підрозділами, а також між структурними підрозділами товариства, залежить від організаційної структури АТ.

Організаційна структура підприємства – це взаємозв'язки, які існують між підрозділами підприємства та його працівниками. Вона визначає спосіб і форми об'єднання людей для досягнення спільних виробничих і соціальних цілей. Організаційна структура – це такий собі скелет, на який накладаються інші структури. Тому розробити структуру означає створити організацію²². Зв'язок елементів у структурі підпорядкований діалектиці взаємовідношення частини і цілого. Наявність структури – невід'ємний атрибут усіх систем, що реально існують, через який забезпечується їхня цілісність. Структура є показником організованості системи і сприяє встановленню та збереженню її стійкого стану.²³

Право АТ на визначення своєї організаційної структури – це одне з господарських прав товариства, яке воно має відповідно до визнаного за ним законодавцем обсягу господарської компетенції з метою забезпечення оптимальної організації своєї господарської діяльності й участі у сфері господарських відносин.

Згідно з ч. 3 ст. 64 ГК України, АТ може самостійно визначати свою організаційну структуру, встановлювати чисельність працівників і штатний розпис. За такою нормою АТ має можливість створювати структурні підрозділи товариства для ведення господарської діяльності, визначати структуру таких підрозділів та припиняти їх діяльність.

Практична реалізація АТ передбачених ч. 3 ст. 64 ГК України прав у сфері внутрішньогосподарських відносин здійснюється шляхом проведення внутрішнього структурування товариства. Доцільність проведення структурування може обумовлюватися низкою чинників.

²¹ Руденко М.П. Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин / М.П. Руденко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 18. – Т. 2. – С. 58–59.

²² Мацибора В.І. Економіка підприємства : [навч. посібник] / В.І. Мацибора, В.К. Збарський, Т.В. Мацибора. – К. : Карнавала, 2008. – С. 33.–34.

²³ Труш І.В. Комунальне підприємство як учасник внутрішньогосподарських відносин / І.В. Труш // Економіка та право. – 2013. – № 1. – С. 39.

По-перше, структурування є засобом диференціації функцій, покладених на підприємство і через свою складність і неоднорідність потребують відособлення, спеціалізації. Від структурування залежить правильний розподіл навантаження між різними частинами підприємства. Вона дозволяє з меншими витратами часу та сил і більш кваліфіковано виконувати покладені на нього функції, забезпечувати узгодженість і чіткість роботи.

По-друге, структурування створює умови для децентралізації повноважень підприємства. Загалом структурування сприяє ефективності управління підприємством.²⁴

Реалізуючи свою господарську правосуб'єктність у сфері внутрішньогосподарських відносин, АТ під час формування своєї організаційної структури може створювати структурні підрозділи різних видів.

Залежно від функцій структурних підрозділів, АТ, відповідно до ч. 1 ст. 64 ГК України, може утворювати:

- *виробничі структурні підрозділи* АТ (виробництва, цехи, відділення, дільниці, бригади, бюро, лабораторії тощо) – це підрозділи, що безпосередньо задіяні у виробничому процесі товариства. Саме такими підрозділами у процесі господарської діяльності АТ створюються матеріальні блага вартісного характеру, що мають цінову визначеність і можуть реалізовуватися як товар;
- *функціональні структурні підрозділи* апарату управління АТ (управління, відділи, бюро, служби тощо) – це підрозділи, що незадіяні у виробничому процесі товариства. Зазвичай такі підрозділи виконують організаційно-управлінські, облікові, соціальні, сервісні тощо функції, безпосередньо не пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, виконанням робіт чи наданням послуг. Наприклад, відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 56 Закону про АТ, рішенням наглядової ради товариства може призначатися служба внутрішнього аудиту, яка є підпорядкованою та підзвітною безпосередньо члену наглядової ради – голові комітету з питань аудиту.

За критерієм відокремленості структурного підрозділу від АТ товариством можуть утворюватися:

- *внутрішні структурні підрозділи* – це підрозділи, територіально й організаційно невідокремлені від АТ. Керівники таких підрозділів, зазвичай, призначаються на посаду та діють відповідно до штатного розпису товариства. АТ може створювати внутрішні структурні підрозділи у формі відділів, служб, бюро, департаментів, управлінь, цехів, дільниць та ін. Для АТ, що здійснюють визначені законодавством види господарської діяльності, нормативно-правовими актами можуть встановлюватися вимоги щодо створення внутрішніх структурних підрозділів певних видів. Так, наприклад, відповідно до абз. 3 п. 2.3 гл. 2 р. III Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 8 вересня 2011 р. № 306, банк повинен утворити підрозділ внутрішнього аудиту, кредитний комітет, комітет із питань управління активами та пасивами, підрозділ аналізу й управління ризиками;²⁵
- *відокремлені структурні підрозділи* – це підрозділи товариства, які розташовуються поза його місцезнаходженням, виконують усі або частину функцій АТ. Не зважаючи на територіальну відокремленість від АТ, такі структурні підрозділи залишаються складовими частинами товариства як господарської організації. Згідно з ч. 4 ст. 64 ГК України, АТ може створювати відокремлені структурні підрозділи у формі філій, представництв, відділень та інших підрозділів.

Інформація про організаційну структуру АТ, види структурних підрозділів, з якими в товариства складаються внутрішньогосподарські відносини, міститься у внутрішніх документах АТ. У ГК України та Законі про АТ вимоги щодо відображення організаційної структури у статуті АТ відсутні. Проте для АТ, що здійснюють окремі види господарської діяльності, законодавством може встановлюватися обов'язок внесення відомостей про організаційну структуру до установчого документу (наприклад, ст. 6 Закону України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р.²⁶).

²⁴ Жамбиева Е.М. Структурные подразделения государственных предприятий и учреждений как субъекты административного права: канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право» / Е.М. Жамбиева; Уральский государственный юридический университет. – Свердловск, 1984. – С. 3–12.

²⁵ Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, затверджене постановою Правління Національного банку України від 8 вересня 2011 р. № 306 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3092.

²⁶ Про товарну біржу: Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

Крім того, АТ як емітент цінних паперів зобов'язане додавати відомості про свою організаційну структуру до річної інформації, яка повинна розкриватися в порядку, визначеному Положенням про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвердженим рішенням Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 3 грудня 2013 р. № 2826.²⁷

АТ, яке має намір здійснювати банківську діяльність, не пізніше ніж протягом одного року після його державної реєстрації як юридичної особи, згідно з п. 3.9 гл. 3 р. III Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, має подати до Національного банку відомості про організаційну структуру.

У разі, якщо АТ приймає рішення про включення до його організаційної структури відокремленого підрозділу, на товариство законодавством покладаються додаткові обов'язки з інформування інших учасників господарських відносин про такий підрозділ. З такою метою в господарському законодавстві встановлюються вимоги щодо:

- включення відомостей про відокремлені підрозділи до Єдиного державного реєстру – для всіх АТ (ч. 2 ст. 58 ГК України, ч. 5 ст. 95 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)²⁸, п. 20 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»²⁹);
- розкриття особливої інформації щодо прийняття рішення АТ про утворення, припинення дії його філій, представництв – для всіх АТ (абз. 8 ч. 1 ст. 41 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»³⁰);
- забезпечення кожному акціонеру АТ доступу до положень про кожну філію та кожне представництво товариства в порядку, визначеному ст. 78 Закону про АТ – для всіх АТ (ч. 1 ст. 78 Закону про АТ);
- розміщення положення про кожну філію та кожне представництво АТ на власному веб-сайті – для публічних АТ (ч. 3 ст. 78 Закону про АТ);
- внесення інформації про відокремлені підрозділи до Державного реєстру фінансових установ – для АТ, які мають статус фінансових установ (р. XVII Положення про Державний реєстр фінансових установ, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 р. № 41³¹);
- розміщення відомостей про відокремлені підрозділи в загальнодоступній інформаційній базі даних про фінансові установи Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг – для АТ, які мають статус фінансових установ (п. 5 ч. 4 ст. 12–1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»³²);
- надання інформації про перелік керівників відокремлених підрозділів на вимогу клієнта в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації», – для АТ, які мають статус фінансових установ (п. 2 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»);
- внесення відомостей про відокремлені підрозділи АТ до Державного реєстру банків – для банків (ст. 23 Закону України «Про банки і банківську діяльність»³³).

Попри доволі детальну регламентацію питань інформування АТ інших учасників господарських відносин про його організаційну структуру, питання участі АТ у сфері внутрішньогосподарських відносин, зазвичай, залишаються поза увагою законодавця.

²⁷ Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвержене рішенням Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 3 грудня 2013 р. № 2826 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 100. – Ст. 3699.

²⁸ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

²⁹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755–IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст.1172.

³⁰ Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 9. – Ст. 79.

³¹ Положення про Державний реєстр фінансових установ, затвержене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 р. № 41 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2048.

³² Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 1. – Ст. 1.

³³ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

Так, держава, зі свого боку, не визначає спеціальної поведінки для господарюючого суб'єкта у сфері внутрішньогосподарських відносин, вона лише формує правила, так би мовити встановлює межі, яким така поведінка має підкорятися. Водночас законодавець не може взяти до уваги специфіку внутрішньогосподарських відносин, що виникають у процесі діяльності кожного суб'єкта господарювання. Заповнити прогалини у правовому регулюванні внутрішньогосподарських відносин покликані локальні нормативно-правові акти (статути підприємств, положення про структурні підрозділи господарської організації, регламенти загальних зборів тощо). Такий підхід законодавця дозволяє розширювати сферу локального нормотворчості, забезпечуючи ефективність правового регулювання господарських відносин.³⁴

У зв'язку з вищезазначеним, цілком закономірним є той факт, що під час реалізації господарської правосуб'єктності у сфері внутрішньогосподарських відносин АТ використовує як правовий інструмент внутрішні документи як різновид актів органів товариства.

Згідно з ч. 2 ст. 64 ГК України передбачається, що функції, права й обов'язки структурних підрозділів підприємства повинні визначатися положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом. Отже, внутрішні документи, в яких АТ може визначати правовий статус своїх структурних підрозділів, їх функції в організаційній структурі товариства, господарські права й обов'язки у сфері внутрішньогосподарських відносин, повинні мати форму положень про такі підрозділи.

Затвердження положення про структурний підрозділ АТ належить до виключної компетенції загальних зборів акціонерів, якщо це передбачено статутом товариства (п. 10 ч. 2 ст. 33 Закону про АТ). Якщо зазначена вказівка у статуті відсутня, затвердження такого внутрішнього документа, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 52 Закону про АТ, буде належати до виключної компетенції наглядової ради товариства.

Положення про структурний підрозділ є локальним нормативним актом, який визначає його статус, місце в організації та відносинах з іншими структурними підрозділами, внутрішню організаційну структуру, його функції, права і відповідальність. Положення про структурний підрозділ, зазвичай, містить:

- загальні положення про правовий статус структурного підрозділу, які визначають підстави призначення і звільнення з посади керівника структурного підрозділу, вимоги до керівника структурного підрозділу, порядок заміщення керівника під час його відсутності, нормативні та локальні документи, які регулюють роботу підрозділу;
- визначення завдань і функцій підрозділу, напрямів його діяльності, перелік конкретних видів виробничо-господарської діяльності, закріплених за таким структурним підрозділом;
- визначення прав і обов'язків структурного підрозділу стосовно інших підрозділів підприємства та сторонніх підприємств;
- визначення відповідальності керівника структурного підрозділу за несвоєчасне чи неякісне виконання структурним підрозділом його функцій або невикористання наданих йому прав;
- визначення службових взаємовідносин структурного підрозділу з іншими підрозділами підприємства та сторонніми підприємствами з питань виробничо-господарської діяльності, узгодження документів, спільного виконання робіт тощо;
- визначення порядку діяльності структурного підрозділу підприємства, її контролю, організації та ліквідації такого підрозділу³⁵.

За необхідності правовий статус структурного підрозділу може конкретизуватися і в інших внутрішніх документах АТ.

Реалізація господарської правосуб'єктності АТ у сфері внутрішньогосподарських відносин пов'язана з наділенням товариством його структурних підрозділів певним майном, необхідним для виконання покладених на такі підрозділи функцій. Водночас варто зважати на те, що всі види майна підприємства, які призначені для його діяльності, серед яких і приміщення, споруди, обладнання, інвентар, сировина, продукція, права вимоги, права на знаки (позначення), що індивідуалізують боржника, його продукцію (роботи, послуги; фірмове найменування, знаки для товарів і послуг), інші виключні права входять у склад єдиного майнового комплексу підприємства і не можуть бути рівноцінно (а іноді й взагалі) розподілені між різними частинами одного підприємства.³⁶

³⁴ Хозяйственный кодекс Украины : научно-практический комментарий / под общ. ред. А.Г. Бобковой. – Харьков : Издательство ФЛП Н.Н. Вапнярчук, 2008. – С. 19.

³⁵ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г.Л. Зnamenського, В.С. Щербини; кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 109.

³⁶ Олєфіренко А.М. Частина підприємства як предмет договору купівлі-продажу / А.М. Олєфіренко // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4 (40). – С. 144.

Згідно з абз. 6 ч. 5 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», АТ може майно структурних підрозділів виділяти на окремий баланс із покладенням на такі підрозділи зобов'язань по веденню бухгалтерського обліку, з подальшим включенням їх показників до фінансової звітності товариства.³⁷ У разі виділення відокремленого підрозділу АТ на окремий баланс, у нього, відповідно до ч. 8 ст. 19 ГК України, виникають обов'язки вести первинний (оперативний) облік результатів своєї роботи, складати і подавати, відповідно до вимог закону, статистичну інформацію й інші дані, визначені законом, а також вести бухгалтерський облік і подавати фінансову звітність згідно із законодавством.

АТ, за необхідності, на підставі п. 6.1 ст. 6 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», може відкривати своїм відокремленим підрозділам рахунки в банках.³⁸ Порядок відкриття таких рахунків регулюється Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492.³⁹

Врахо зауважити, що і майно, виділене структурному підрозділу, і кошти, які зберігаються на рахунках, відкритих через структурний підрозділ АТ, залишаються складовою частиною єдиного майнового комплексу товариства, зберігаючи виробничу, організаційну і функціональну пов'язаність з іншими частинами майна АТ, необхідну для ефективного здійснення господарської діяльності та реалізації господарської правосуб'єктності товариства. Надалі на основі майна, що використовується структурним підрозділом для виконання покладених на нього товариством функцій, можливе створення інших АТ шляхом виділення в порядку, передбаченому ст. 86 Закону про АТ.

Попри наявність статусу учасника внутрішньогосподарських відносин, майна, необхідного для виконання покладених функцій, структурний підрозділ, відповідно до ч. 2 ст. 58, ч. 4 ст. 64 ГК України, ч. 3 ст. 95 ЦК України, не є юридичною особою. І хоча у сфері внутрішньогосподарських відносин структурний підрозділ може вступати у відносини з АТ, іншими структурними підрозділами товариства, проте в зовнішніх господарських відносинах він вправі діяти виключно від імені АТ.

Структурний підрозділ у межах своїх повноважень має право укладати господарські договори від імені та в інтересах АТ, до структури якого він належить. Якщо ж керівник такого підрозділу має належно оформлені повноваження, але в тексті договору помилково відсутні вказівки на те, що договір укладений від імені АТ, то тільки зазначена обставина не може бути підставою для визнання договору недійсним. У такому разі договір треба вважати укладеним від імені АТ. На зазначене звертається увага і в роз'ясненнях вищих судових інстанцій (абз. 2 пп. 3.4 п. 3 роз'яснення Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 29 травня 2013 р. № 11⁴⁰, п. 2 роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про укладання договорів відособленими підрозділами юридичних осіб» від 30 березня 1995 р. № 02–5/220⁴¹), і в юридичній літературі.⁴²

Висновки. Реалізація господарської правосуб'єктності АТ у сфері внутрішньогосподарських відносин здійснюється через самостійне визначення товариством своєї організаційної структури, створення структурних підрозділів, наділення їх господарською компетенцією для виконання покладених на них функцій, забезпечення взаємодії з утвореними підрозділами, а також між самими підрозділами АТ.

Структурний підрозділ АТ – це складова ланка організаційної структури АТ, яка утворена товариством для виконання всіх або частини його функцій у межах закріпленої в положенні про підрозділ господарської компетенції з використанням майна АТ.

³⁷ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1997 р. № 1956 996–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 365.

³⁸ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

³⁹ Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 2707.

⁴⁰ Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : роз'яснення Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 р. № 11 // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 4.

⁴¹ Про укладання договорів відособленими підрозділами юридичних осіб : роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 30 березня 1995 р. № 02–5/220 // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. – 1995. – № 2.

⁴² Мілаш В.С. Господарське право: курс лекцій: у 2 ч. / В.С. Мілаш. – Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 138.

Ознаки структурних підрозділів як учасників внутрішньогосподарських відносин:

- це ланка організаційної структури АТ, самостійно сформованої товариством у процесі реалізації його господарської правосуб'єктності у сфері внутрішньогосподарських відносин;
- наявність внутрішньогосподарської правосуб'єктності – здатності структурного підрозділу бути учасником внутрішньогосподарських відносин;
- відсутність статусу юридичної особи;
- утворення за рішенням АТ, до організаційної структури якого вони входять;
- правовий статус визначається положенням про структурний підрозділ і іншими локальними актами АТ;
- виконання всіх або частини функцій АТ у межах закріпленої в положенні про підрозділ господарської компетенції;
- структурному підрозділу для виконання покладених на нього функцій виділяється частина майна АТ, яке його створило;
- діяльність у зовнішніх господарських відносинах від імені АТ.

Анотація

Статтю присвячено аналізу питань реалізації господарської правосуб'єктності акціонерних товариств у сфері внутрішньогосподарських відносин. У статті автор визначає правову природу та суб'єктний склад внутрішньогосподарських відносин, у сфері яких акціонерне товариство реалізує господарську правосуб'єктність. Особлива увага приділяється дослідженню проблеми господарсько-правового статусу структурних підрозділів акціонерних товариств.

Summary

The article is devoted to the analysis of questions of the realization of the economic legal personality of joint stock companies in the sphere of intercompany relations. In the article, the author determines the main conditions for the realization of the economic legal personality of joint stock companies in the sphere intercompany relations. Particular attention is given to the study of the problem of the economic and legal status of the structural divisions of joint stock companies.

Використана література:

1. Вінник О.М. Інвестиційне право : [навчальний посібник] / О.М. Вінник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Правознавство, 2009. – 616 с.
2. Руденко М.П. Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин / М.П. Руденко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 18. – Т. 2. – С. 57–60.
3. Труш І.В. Комунальне підприємство як учасник внутрішньогосподарських відносин / І.В. Труш // Економіка та право. – 2013. – № 1. – С. 38–42.
4. Щербак І.А. Правове регулювання господарських відносин за участю відокремлених підрозділів підприємств: : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І.А. Щербак ; Донецький національний університет. – Донецьк., 2008. – 24 с.
5. Гарагонич О.В. Поняття та елементи господарської правосуб'єктності акціонерних товариств / О.В. Гарагонич // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 3. – С. 47–53.
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
7. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.
8. Годунов В.Н. Хозяйственные отношения и их правовое регулирование / В.Н. Годунов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/godunov/6.pdf>.
9. Хозяйственный кодекс Украины : научно-практический комментарий / под общ. ред. А.Г. Бобковой. – Харьков : Издательство ФЛП Н.Н. Вапнярчук, 2008. – 1296 с.

10. Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, затверджене наказом Міністерства економіки України, Міністерства статистики України, Антимонопольного комітету України від 20 квітня 1994 р. № 43/79/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0153-94>
11. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
12. Господарське право : [підручник] / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
13. Сергійко О.В. Класифікація учасників господарських відносин / О.В. Сергійко // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 173–175.
14. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І.В. Спасиво-Фатєєвої. – Т. 3 : Юридична особа. Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : Страйд, 2009. – 736 с.
15. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
16. Петренко В.С. Юридична особа як суб'єкт цивільних правовідносин / В.С. Петренко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 455–464.
17. Філик Н.В. Правова природа цивільної правосуб'єктності юридичних осіб / Н.В. Філик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/10927>.
18. Перевалова І.В. Правовое положение филиалов и представительств по законодательству Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / И.В. Перевалова ; Уральский государственный юридический университет. – М., 2005. – 19 с.
19. Серета О.Г. Роботодавець як суб'єкт трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.Г. Серета ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.
20. Серета О.Г. Роботодавча правосуб'єктність структурного підрозділу підприємства / О.Г. Серета // Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки : матеріали науково-практичної конференції / за ред. проф. В.С. Венедиктова. – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2003. – С.81–83.
21. Юшко А.М. Трудові відносини працівників в умовах структурних змін на підприємствах, в установах, організаціях / А.М. Юшко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2010. – № 18. – С. 571–579.
22. Бахрах Д.Н. Субъекты советского административного права / Д.Н. Бахрах // Субъекты советского административного права : [межвуз. сб. науч. тр.] / отв. ред. Д.Н. Бахрах. – Вып. 2. – Свердловск : Издательство Свердловского юридического института, 1985. – С. 3–20.
23. Жамбиева Е.М. Структурные подразделения государственных предприятий и учреждений как субъекты административного права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право» / Е.М. Жамбиева ; Уральский государственный юридический университет. – Свердловск, 1984. – 202 с.
24. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. Общие положения : [курс лекций] / В.С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – Т. 1. – 312 с.
25. Мацибора В.І. Економіка підприємства : [навч. посібник] / В.І. Мацибора, В.К. Збарський, Т.В. Мацибора. – К. : Карнавала, 2008. – 312 с.
26. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, затверджене постановою Правління Національного банку України від 8 вересня 2011 р. № 306 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3092.
27. Про товарну біржу : Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.
28. Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затверджене рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 3 грудня 2013 р. № 2826 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 100. – Ст. 3699.
29. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
30. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755–IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1172.
31. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 9. – Ст. 79.
32. Положення про Державний реєстр фінансових установ, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 р. № 41 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2048.
33. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 1. – Ст. 1.
34. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
35. Олєфіренко А.М. Частина підприємства як предмет договору купівлі-продажу / А.М. Олєфіренко // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4 (40). – С. 141–146.

36. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1997 р. № 1956 996–XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 365.
37. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
38. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 2707.
39. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : роз'яснення Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 р. № 11 // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 4.
40. Про укладання договорів відособленими підрозділами юридичних осіб : роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 30 березня 1995 р. № 02–5/220 // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. – 1995. – № 2.
41. Мілаш В.С. Господарське право: курс лекцій : у 2-х ч. / В.С. Мілаш. – Ч. 1–Х. : Право, 2008. – 496 с.

Олександр Гарагонич,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського права
та процесу Академії адвокатури України